

de la *Tractoria*, Zosime ne semble pas s'être prononcé catégoriquement en faveur de la *tradux peccati*. Ce qui doit être racheté dans le baptême, est-ce du *péché, hérité*? Le fragment de la Lettre CXC laisse la question ouverte. Mais pendant les quelques mois qui lui restaient à vivre, Zosime n'a pas permis qu'on déclare la doctrine de la *tradux peccati* contraire à la foi. À supposer que Zosime n'ait pas enseigné explicitement la doctrine d'un péché hérité chez les petits enfants, sa condamnation de Julien d'Éclanum suffirait pour faire comprendre que pour lui l'élasticité de ses propres termes n'était pas incompatible avec les décisions africaines. En somme, des conclusions modérées et nuancées.

Ce résultat est d'autant plus remarquable que l'auteur ne semble pas avoir entrepris sa recherche avec du parti pris pour saint Augustin. Mais n'insistons pas. Les conclusions de cette longue et minutieuse recherche sont nettement en retrait sur celles de F. Floëri.

Mais je crois qu'après le grand effort de O. Wermelinger concernant la *Tractoria* de Zosime, un aussi grand effort serait nécessaire par rapport aux Lettres *Magnum pondus* et *Posteaquam a nobis*. Aux pp. 141-146 l'auteur s'y arrête, plus longuement que son prédécesseur. Mais arrivé à la phrase latine qui résumerait *Posteaquam a nobis*, il paraphrase : « *Beide sind durch falsche Indizien beschuldigt worden, und beide sind in Wirklichkeit nie von der Kirche getrennt gewesen* ». Zosime n'a pas dit cela, comme je l'ai souligné plus haut. Il est vrai qu'il n'avait pas beaucoup de sympathie pour les subtilités théologiques des Africains, des gens indépendants d'ailleurs. Le fait que Célestius était venu le voir, le fait que Praylus de Jérusalem et Pélage s'étaient adressés à lui, le chef de l'Église, étaient de bons points pour eux. Mais il faut être très attentif à ce que Zosime a dit, et pourquoi ; à ce qu'il n'a pas dit, et pourquoi ; et se demander à quel endroit de ses Lettres il dit ce qu'il dit, ou se tait. La lecture précise de ces deux Lettres demandera peut-être une bonne dose de subtilité. Mais celle-ci, pourquoi serait-elle le monopole de saint Augustin dans ses observations sur les Lettres de Zosime dans le *De Peccato originali* 6(7)-7(8) et le *Contra duas epistulas Pelagianorum* II, 3(5)?

L. M. J. VERHEIJEN, O.S.A.

Henrici de Frimaria O.S.A. Tractatus ascetico-mystici. Tomus I.
Complectens Tractatum de adventu Verbi in mentem, Tractatum de adventu Domini, Tractatum de incarnatione Verbi. Ed. A. Zumkeller O.S.A. Würzburg, Augustinus-Verlag, 1975, XXXII-161 pp.

De belangrijkste duitse augustijn uit de eerste generatie na de Magna Unio is ongetwijfeld Hendrik van Frimar bij Gotha in Thüringen geweest. Overleden in 1340 wordt hij gewoonlijk de Oudere genoemd,

zulks ter onderscheiding van zijn jongere naam- en huisgenoot in het klooster van Erfurt, die in 1354 stierf. De ongeveer 85 jaar oud geworden Oudere is twee maal provinciaal geweest, eerst van de nog ongedeelde duitse provincie, na de deling later nog eens van de saksische provincie. Daarnaast heeft hij in zijn lange leven een groot aandeel gehad in het theologische leven van zijn tijd. Zelf gevormd aan de universiteiten van Bologna en Parijs, is hij op zijn beurt gedurende vele jaren professor geweest aan de universiteit van Parijs en in de laatste kwart eeuw van zijn leven magister aan het studium generale van zijn Orde te Erfurt.

Zijn zeer talrijke geschriften zijn echter ondanks het vaak grote aantal der handschriften, wat getuigt van een groot en erkend gezag in de late middeleeuwen, zo goed als nooit in druk verschenen. Een belangrijk gedeelte van zijn werk heeft betrekking op het geestelijk leven. Zumkeller heeft zich voorgenomen in 2 delen de voornaamste ervan uit te geven. Het eerste deel ligt thans voor ons. In een uitstekend verzorgde kritische uitgave komen hierin achtereenvolgens aan bod : *Tractatus de adventu Verbi in mentem*, *Tractatus de adventu Domini*, en *Tractatus de incarnatione Verbi*. De eerste twee zijn aan elkaar verwante mystieke werkjes, het derde is eigenlijk een dogmatisch geschriftje, dat echter vrij onverwachts een zij-uitstapje naar de mystiek maakt.

De mystieke werkjes, die in tegenstelling tot andere werken van Hendrik maar een beperkte verspreiding hebben gevonden, behandelen het grondthema van de duitse mystiek uit de veertiende eeuw : de geboorte van God in de menselijke geest. Zij laten ons de auteur zien als een weliswaar scholastiek theoloog, die echter wat de aankleding van zijn denken betreft nog geheel doordrenkt is van de traditie van de twaalfde eeuw : het Hooglied, Bernardus, Augustinus, Pseudo-Dionysius, en voor het tweede traktaatje ook Anselmus en Richard van Sint-Victor.

Zumkeller heeft met deze uitgave een grote dienst bewezen aan de geschiedenis van de spiritualiteit. Interessant is niet alleen de verhouding van Hendrik tot de grote geestelijke schrijvers vóór hem, boeiend is ook een nog te ondernemen speurtocht naar de verhouding van Hendrik tot Eckhart en tot de broeders en zusters van de vrije geest. Eckhart en Hendrik zijn n.l. niet alleen tijd- en streekgenoten geweest, zij hebben ook gelijktijdig gedurende langere tijd zowel te Erfurt als te Parijs in belangrijke functies geleefd en gewerkt, te Parijs zelfs binnen hetzelfde verband van de universiteit. Het is vrijwel ondenkbaar dat zij elkaar niet gekend zouden hebben.

Te Parijs heeft Hendrik ook in 1310 de veroordeling en de verbranding meegemaakt van de mystieke schrijfster Margaretha Porete; hij is er zelfs rechtstreeks bij betrokken geweest. Tegen Guarnieri in, waarnaar Zumkeller voor de broeders en zusters van de vrije geest verwijst, ben ik echter met Axters van oordeel dat haar veroordeling ten onrechte heeft plaatsgevonden en behalve aan een onbevredigende

rechtsprocedure slechts aan theologisch onbegrip te danken is geweest. Misschien moeten we echter op het aangekondigde tweede deel met de overige werkjes van Hendrik over het geestelijke leven wachten om het geheel te kunnen overzien.

De uitgave zelf, de inleidingen en de indices zijn voorbeeldig. Voor één probleem wil ik echter toch de aandacht vragen. Zumkeller heeft op alle voorkomende plaatsen in de werkjes het woord « thearticus » door « theoricus » gecorrigeerd. Ik dacht vroeger : terecht. Het woord « thearticus » bleek onvindbaar; ook zelf kon ik het nergens vinden, ook niet met behulp van de daartoe aangewezen hulpmiddelen. Nu ik echter concreet voor me zie hoe alle handschriften der beide werkjes op alle plaatsen het moeilijke en afgekeurde woord hebben, begin ik toch te twijfelen. Ook al omdat geen der kopiïsten er blijkbaar aan gedacht heeft aan het woord te gaan sleutelen. Ik vraag me nu af of in plaats van « thearticus » niet « thearchicus » gelezen moet worden zie : *Lexicon latinitatis medii aevi*, uitgegeven door A. Blaise, Turnhout 1975.

Wat de inleidingen en aantekeningen betreft, wijst Zumkeller terecht op de relatie Eckhart-Hendrik. Ook al wil hij daarmee niet zeggen dat Hendrik bij diens bestrijding van de door hem afgewezen opvattingen noodzakelijk Eckhart op het oog heeft gehad. Persoonlijk ben ik daartoe op het ogenblik nog iets minder geneigd dan Zumkeller. Veel aan Eckhart verwante opvattingen zijn al in de duitse en nederlandse landen aanwezig voor Eckhart zelf tot schrijven en spreken kwam.

Het moge duidelijk zijn dat we met ongeduld naar het andere deeltje met de overige geestelijke geschriften van Hendrik van Frimar uitzien.

E. HENDRIKX O.S.A.

Angelus HÖGGMAYR, O.S.A., *Monasteria Ordinis FF. Eremitarum S. Augustini per Germaniam*. Neudruck. Heverlee-Leuven, 1974, Institutum Historicum Augustinianum, xxiv S. und 98 Abdrucke.
—, *Monasteria Romana Fratrum Ordinis Eremitarum S. Augustini*, Neudruck. Heverlee-Leuven, Institutum Historicum Augustinianum, 1974, 20 Abdrucke.

The Augustinian Historical Institute of Louvain has done a great favor to historians, as well as to other professions, by these two excellent reprints. Angelus Höggmayr (1680-1739) had from his youth a fondness for history. Fortunately he was able to find time from his other labors to leave behind several valuable works, two of which are excellently reproduced here. Many know him for his list of provincials of the Augustinians in Germany, published in 1729. And even though many have admired the reproductions of Augustinian monasteries of his day and of an earlier day, turned out by skilled masters of drawing